

הסוגיא השלושים ושתיים – מחזירין רטייה (קב ע"ב-15-32)

משנה

מחזירין רטייה במקדש אבל לא במדינה.
לכתחלה – כאן וכאן אסור.

תלמוד

מחזירין רטייה במקדש אבל במדינה לא, ואם בתחלה – כאן וכאן אסור.

(א)

- [1] ת"ר: רטייה שפירשה מעל גבי מכה – מחזירין אותה בשבת.
- [2] ר' יהודה אומ': הוחלקה למטה – דוחקה למעלה; למעלה – דוחקה למטה. ומגלה מקצת ויקנח פי המכה וחוזר ומגלה מקצת רטייה ויקנח פי המכה. ורטייה עצמה לא יקנח מפני שהוא כממרח, ואם מרח – חייב חטאת.

5

(ב)

- [1] אמ' רב יהודה: הלכה כר' יהודה.
- [2] אמ' רב חסדא: לא שנו אלא שפירשה על גבי כלי, אבל פירשה על גבי קרקע – אסור.

10

(ג)

- [1] אמ' מר בר רב אשי: הוה קאימנא קמיה דרבא, נפלה ליה אבי סדיא. אהדריה.
- [2] אמאינא ליה: לא סבר לה מר להא דאמ' רב חסדא: מחלוקת שפירשה מעל גבי כלי, אבל על גבי קרקע אסור, ואמ' רב יהודה: הלכה כר' יהודה?!
- [3] אמ' לוי: לא שמוע לוי, כלומר לא סבירא לוי.

15

חילופי הנוסחאות

[1] בתחלה לחילופי גירסאות למילה זו ראו גולדברג, עמ' 306. [8] רב יהודה בענף מד נוסף: "אמ' שמואל", וכן להלן בשורה 16. בכ"י מינכן מופיע "שמואל", וראו דקדוקי סופרים (רב ע"א, אות ד). [11] דרבא במילה זו מצאנו חילוף מעניין. ענף אחד, בעיקרו אשכנזי, גורס "רבא" (כתבי היד אוקספורד ומינכן, קטע כריכה, תוספות [קב ע"ב ד"ה אמר מר בר רב אשי], אור זרוע [סימן ריא, עמ' תרצב]), ואילו ענף שני, בעיקרו מזרחי, גורס "אבא" (קטע כריכה²²², דפוסים, וכן נראה בקטע גניזה ["דאבה"], רבינו חננאל, רי"ף, רא"ש). מסתבר שמדובר בשיבוש אורתוגרפי (השוו: ליברמן, מחקרים בתורת א"י, עמ' 68, הערה 19, עמ' 420). במקור הדברים היה "קמיה דאבא" והדל"ת דמתה לרי"ש, וכתבו הסופרים: "קמיה ראבא", ככתיב העתיק של שם האמורא. ואפשר שגם נדירותו היחסית של השם 'אבא' תרמה להתקבלות 'רבא' בענף האשכנזי (ראו פרידמן, רבה ורבא, עמ' קנט, הערה 5). שיקולים כרונולוגיים שהשפיעו על בעלי התוספות לקבל את הגירסא המזרחית (ראו תוספות הנ"ל והשוו: כהן, מר בר רב אשי, עמ' 47, הערה 75) אינם משכנעים די הצורך, ראו לדוגמה את תגובתו של בעל דקדוקי סופרים (רב ע"א, אות ד). גם הדמיון לחולין עו ע"ב, שם איתא לפי רוב עדי הנוסח: "אמר מר בר רב אשי הוה קאימנא קמיה דאבא...", אינו יכול להכריע, שכן גירסת כ"י המבורג המשובח בסוגיית חולין הנ"ל היא: "קמיה דאביי". ואפילו נקבל את גירסת רוב עדי הנוסח בחולין, עדיין ייתכן שהמקור שלנו הושפע מן הסוגיא שם. [13] אהדריה וקרוב לו בקטע כריכה²²²: "אהדרה", אבל בקטע גניזה ובדפוס ראשון נקטו לשון הוה מתמשך: "וקא מהדר". [14] מר בקטע גניזה: "מור", והוא כתיב המצוי הרבה בכתבי יד, ראו סוקולוף (מילון ארמית בבליית, ערך מר, מור, עמ' 707) והדיון המעניין במילון בן-יהודה (עמ' 3297, הערה 1).

מסורת התלמוד

[1] מחזירין רטייה במקדש ביצה יא ע"ב; ירושלמי י יג, כו ע"ג. [2-3] רטייה... מחזירין ירושלמי י יא, כו ע"ג. [4-7] ר' יהודה... חטאת תוספתא שבת ה ו (עמ' 21); ירושלמי, שם. [17] לא שמויע לי פסחים מא ע"א; מועד קטן יב ע"ב; כתובות מג ע"ב, צו ע"א; בבא בתרא יג ע"ב, קסג ע"א; סנהדרין כה ע"ב; חולין נג ע"ב, סב ע"א.

רש"י

מחזירין רטייה כהן שלקה בידו ונתן עליה רטייה מבעוד יום והצורך לעבוד עבודה בשבת או ביום טוב ונטל רטייה מעל ידו שלא תהא חוצצת בינו ובין ידו לעבודה, דחציצה פוסלת בה, דבעינן "ולקח הכהן", וכיון דחייץ לא הוי לקיחה בכהן – מחזירה במקדש, דאי לא שרית ליה להחזירה לא שקיל ליה מידיה ומימנע ולא עביד עבודה, וזה אחד משלשה דברים האמורין במסכת ביצה שהתירו סופן משום תחילתן. אבל לא במדינה גזירה שמא ימרח הרטייה, ומירוה היינו מוחק האמור באבות מלאכות של שבת. ואם כתחלה שלא היתה קשורה מבעוד יום, וכהן זה לא שלקה לצורך עבודה. כאן וכאן אסור והכא ליכא למימר אין שבות במקדש, דהא ודאי האי שבות לאו צורך גבוה הוא אלא צורך עצמו.

רטייה שפרשה שנפלה, ובמדינה קא מיירי, ולהכי נקט פרשה, שהרי לא נטלה מדעת. מחזירין דמילתא דלא שכיחא היא ולא גזרו בה רבנן. ר' יהודה אומר אם נפלה כולה אין מחזירין, אבל אם הוחלקה – דוחקה ומחליקה. שהוא ממרח ומחליק גומות שברטייה. מירוה הייב משום מוחק. לא שנו דקתני שרי להחזיר. אלא שפרשה על גבי כלי שנפלה על הכר או על הכסת. אבל על גבי קרקע אסור, כלכתחלה דמי. אבי סדיא נפלה לו על הכר שבמראשותיו, כמו שמתרגמינן "מראשותיו: איסודה". לא סבר לה מר להא דרב חסדיא דמוקים פלוגתייהו בשנפלה על הכלי ואפילו הכי קא אסר ר' יהודה. ואמר שמואל: הלכה כר' יהודה. לא שמויע לי הא דרב חסדיא, דאנא סבירא לי דכי פליג ר' יהודה, בנפלה על גבי קרקע. אבל בנפלה על גבי כלי מודה, דהוה ליה כהחלקה בעלמא.

פירוש הסוגיא

תקציר

משנתנו השונה: "מחזירין רטיה במקדש אבל לא במדינה. כתחילה — כאן וכאן אסור", היא איבר נוסף בסדרת המשניות אשר בה משווה התנא את הדין במדינה לזה שבמקדש. את סוגייתנו ניתן לחלק לשלושה חלקים: בחלקה הראשון (א) מובאת ברייתא המשלימה את התמונה ההלכתית שהמשנה מציגה. בברייתא זו מופיעות שתי דעות נוספות המציגות תפיסות הלכתיות השונות מזו שהובעה במשנתנו; בחלקה השני (ב) מובאים דברי האמוראים רב יהודה ורב חסדא שהכריעו בניגוד לדעה שהובעה במשנתנו; חלקה השלישי של הסוגיא (ג) כולל חילופי דברים מעניינים שהיו למר בר רב אשי עם אביו בעניין משנתנו.

מבוא

משנתנו השונה: "מחזירין רטיה במקדש אבל לא במדינה, כתחילה — כאן וכאן אסור", היא איבר נוסף בסדרת המשניות אשר בה משווה התנא את הדין במדינה לזה שבמקדש. כמו במקרים הקודמים מסתבר שגם בזה, המקור הראשוני שממנו שאב עורך משנתנו מצוי בתוספתא. בתוספתא שבת ה ב-ו (עמ' 20-21) מובאות כמה הלכות העוסקות במגבלות השונות בשימוש בשבת במיני תחבושות.¹ בהלכה הנאמרת: "יוצאין באספולנית ובמלוגמא וברטייה² שעל גבי המכה, ואם נפל — לא יחזיר, ואין צריך לומר שלא יתן כתחילה...". הלכה זו עוסקת בדין הכללי, 'במדינה', וקובעת שאין להחזיר רטייה שנפלה בשבת ממש כדין משנתנו ב'מדינה'.³ עורך משנתנו נקט אפוא גם כאן שאיסור השבות המדובר אינו תקף במקדש ולכן "מחזירין רטיה במקדש אבל לא במדינה".⁴ כמו כן קבע עורך משנתנו שהאיסור להניח רטייה

1 על טעם האיסור להחזיר רטייה בשבת כתב רש"י (קב ע"ב ד"ה אבל לא במדינה): "גזירה שמא ימרח הרטייה, ומירווח היינו מוחק האמור באבות מלאכות של שבת". ואילו ר' יוסף מבעלי התוספות (תוספות [קב ע"ב ד"ה מחזירין] והשווה רבינו פרץ [ד"ה מחזירין רטייה במקדש, עמ' שז]) טען שהאיסור הוא בכלל מטעם גזירת שחיקת סממנים שנוכחה בדברי האמורא עולא בשבת נג ע"ב. נראה יותר לומר שהאיסור להניח רטייה בשבת נובע מן האיסור הכללי על רפואה בשבת (השווה לשון המאירי [קב ע"ב ד"ה מתני', עמ' ריד]). סמי מכאן "גזירה שמא ישחוק סממנים" או "גזירה שמא ימרח הרטייה" ואמור מעתה: כשם שאסרו חכמים מיני התעמלויות בשבת (ראו ליברמן, יוניות ויונות, עמ' 70-73) כן אסרו באופן כללי וגורף כל עיסוק ברפואה בשבת. ומסתמא עשו כן משום שלא רצו שהשבת תהא כיום חול שאדם עסוק בבריאות גופו. לפיכך גזרו על מיני רפואות שונים (ראו משנה שבת יד ב-ד) ואף על ביקור חולים ואפילו על תפילה המכוונת להחלמת חולים בשבת (ראו שבת יב ע"א-ע"ב). כך נראה שיש להבין את דברי הירושלמי (שבת יד ג, יד ע"ג) האומר בעניין רפואות שנאסרו בשבת: "שלא יעשה בשבת כדרך שהוא עושה בחול" (וכפירוש הרד"ל שם, שפסוקית זו מוסרת לנו את טעם האיסור, ולא כמסקנתו של בעל מראה הפנים [ד"ה זה] שהפסוקית מלמדתנו על אופן העשייה האסור, ע"ש חזק). ונראה שעל פי גישה זו יש להבין את דיונו של הירושלמי על אתרין (י יא, כו ע"ג): "ר' יוסי ביר' בון בשם ר' יסא: מכה שנתרפאת נותנין עליה רטייה, שאינו אלא כמשמרה. ר' בון בשם רבנן דתמן: נותנין רטייה על גבי מכה בשבת, שאינו אלא כמשמרה. אמ' ר' תנחומא: חוץ [מעלי] גפנים, שהן לרפואה". כלומר, הנחת מיני תחבושות אינה אסורה אלא כשהיא מְרפאה. לכל העניין ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 190; גולדברג, להתפתחות הסוגיא, עמ' 112; הנ"ל, שבת, עמ' 266-267; אלבק, פירוש המשנה, עמ' 417, ובהפניות שם.

2 ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 73) תיאר את הרפואה בדברים קצרים אלו: "דרך הרופאים הקדמונים היה להכין אספולנית (σπάλινον), כלומר תחבושת של חלב ושענה וכדומה, ולמרוח אותה על מטלית וזהו האגד... המלוגמא (μάλαγμα) היא תחבושת של קמח וכדומה, והרטייה היא בסממנים של רפואות". השו' לתיאוריו של פרויס (רפואה בתלמוד, עמ' 435).

3 השו': ליברמן, שם.

4 בהתבסס על דברי עולא בביצה יא ע"ב: "שלשה דברים התיירו סופן משום תחלתן ואלו הן: עור לפני הדורסן ותיירי חנויות וחזרת רטייה במקדש", ודברי סתמא דגמרא שם: "... וחזרת רטייה במקדש נמי תנינא: מחזירין רטייה במקדש אבל לא במדינה; מהו דתימי: טעמי מאי, משום דאין שבות במקדש ואפי' כהן דלא בר עבד' הוא, קמ"ל התיירו סופן משום תחלתן, דבר עבודה — אין; דלא בר עבודה — לא", קבע רש"י (קב ע"ב ד"ה מחזירין רטיה) שההיתר שנשנה במשנתנו מתייחס דווקא לכהן שהוצרך לעבוד בשבת או ביום טוב ונטל רטייה מעל ידו שלא תהא חוצצת בין ידו לעבודה, "דאי לא שרית ליה להחזירה לא שקיל ליה מידיה, ומינע ולא עביד עבודה. וזה אחד משלשה דברים האמורין במסכת ביצה שהתיירו סופן משום תחלתן". ברם במשנתנו ואף בסוגיות הבבלי והירושלמי אין רמז לסיוג זה ומן ההקבלה למקורות התנאים האחרים מוכח שלא מחמת העבודה התיירו במקדש, וכבר טען אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 321) כשפירש את משנתנו: "ולא משום חציצה הוא דנטלה". רש"י הרחיב את מאמרו של עולא שעסק במשנתנו גרידא לעיקרון כוללני שבכוחו לבאר את ההיתרים שנשנו בפרקנו לגבי המקדש. בהתאם לכך כתב רש"י בפירוש המשנה הקודמת 'מחזירין ציר התחתון' (קב ע"ב ד"ה במקדש מחזירין): "כגון שצריך לכוין לו

לכתחילה בשבת ("ואין צריך לומר שלא יתן כתחלה") חל אף במקדש ("כתחילה כאן וכאן אסור").⁵

את סוגייתנו ניתן לחלק לשלושה חלקים. בחלקה הראשון של הסוגיא מובאת ברייתא המשלימה את התמונה ההלכתית שהמשנה מציגה. בברייתא זו מופיעות שתי דעות נוספות המציגות תפיסות הלכתיות שונות מזו שהובעה במשנתנו. בחלקה השני של הסוגיא מובאים דברי האמוראים רב יהודה ורב חסדא שהכריעו בניגוד לדעה שהובעה במשנתנו. ואילו חלקה השלישי של הסוגיא כולל חילופי דברים מעניינים שהיו למר בריה דרב אשי עם אביו בעניין משנתנו.

(א) [1] ת"ר רטייה שפירשה מעל גבי מכה מחזירין אותה בשבת

הברייתא שהובאה בסוגייתנו מורכבת משני חלקים שונים. בחלק הראשון מוצגת תפיסה מקלה בנוגע למשנתנו ולנאמר בתוספתא שהזכרנו לעיל, ושלפיה "רטייה שפירשה מעל גבי מכה – מחזירין אותה בשבת". גישה דומה מובעת בברייתא המובאת בסוגיית הירושלמי י"א, כו ע"ג: "רטייה שתפחה – מחזירין אותה בשבת". אמנם בירושלמי הובאו דברי ר' יעקב בר אחא בשם ר' יסא המפרש שברייתא זו מתייחסת למקרה "שתפחה כנגד המכה". כלומר, בעל הברייתא סבר כשיטת ר' יהודה (המופיעה בתוספתא, בברייתא שבסוגייתנו ואף בסוגיית הירושלמי הנ"ל) שמותר להחזיר את הרטייה דווקא במקרה שבו היא עדיין מצויה על גופו של הפצוע אך לא כאשר נפלה לגמרי.

מעניין שבסוגייתנו הבלית לא הובא סיוג מעין זה ורק הראשונים הם שביקשו לבטל את האפשרות שמדובר בדעה עצמאית ושונה מזו שהובעה במשנתנו. לדעתם יש לחלק בין נפילה במקרה לנפילה שלא במקרה; כלומר, משנתנו שאסרה החזרת רטייה התייחסה למקרה שבו נטל האדם את הרטייה מדעת, ואילו הברייתא שהתירה התייחסה למקרה שבו היא נפלה במקרה.⁶ מקור מפורש להבחנה זו אינו בנמצא, אך היא מבוססת על הסברה "דמילתא דלא שכיחא היא, ולא גזרו בה רבנן".⁷ אחרים העלו את האפשרות, המבוססת על סיוגו של רב חסדא, שמשנתנו

לדבר קרבן, כגון שהיה שם מלח או לבונה או קטורת, ואין שבות במקדש". וכן במשנת 'כהן שלקה באצבעו' כתב רש"י (קג ע"ב ד"ה כורך עליה גמי): "ואע"ג שהגמי מרפא את המכה, הואיל והשתא מיהא צורך עבודה היא, דלא אורח ארעא שתראה מכתו עם העבודה, ומכסה אותה בגמי". גישתו של רש"י מוצאת חיזוק מה דברי רב יוסף להלן קג ע"א, שטבע את המושג 'שבות מקדש במדינה' המתייחס להקלות מיוחדות במדינה בהלכות שבת הקשורות לענייני קודש. ואולם, בניגוד לדרכו של רש"י נראה שדווקא מדברי עולא ומהסתמא דגמרא בביצה ניתן ללמוד שמשנתנו לא נשתנתה אלא משום 'התירו סופן משום תחילתן' ולא מטעם 'אין שבות במקדש'. ואפשר שלכן נקט הרמב"ם "שאין איסור שבות במקדש אפילו בדבר שאינו צורך עבודה; איסור שבות במקדש – היתר הוא" (הלכות קרבן פסח [א טז]). ועיינו בהערה הבאה.

5 במשנה תורה (כא כז) כתב הרמב"ם, בניגוד למשנתנו (ובניגוד למה שפירש בעצמו בפירושו למשנה, ראו רבינו חננאל בן שמואל [קב ע"ב ד"ה ורבי, עמ' תרג]): "ומניחין רטייה על גבי המכה לכתחלה במקדש, שאין איסור שבות במקדש" (כך על פי גירסת כל כתבי היד פרט לכ"י אוקספורד⁵⁷² הספרדי, הגורס "ומחזירין", ולעדות המגיד משנה על אתר, ומסתבר שמדובר בגירסת מלאכותית שנועדה להתמודד עם הקושי שבדברי הרמב"ם, וכבר כתב בעל מעשה רוקח שברק "מששה נוסחאות" ולא מצא כזו). לאור ההשערה שהעלינו בסוף ההערה הקודמת ייתכן שהרמב"ם סבר שמשנתנו אינה אליבא דהלכתא ולפיכך לא פסק כמותה. ואילו לפי ההלכה שאין שבות במקדש, אפילו להניח מותר. ראו יד פשוטה, זמנים א, עמ' תרכא-תרכב.

6 זו שיטת רש"י (קב ע"א ד"ה רטייה שפרשה) כפי שהובאה בספרות הראשונים. ראו לדוגמה: העיטור (עשרת הדיברות הלכות יום טוב מחלוקת ט, קמה ע"א). דברי גולדברג (עמ' 307), שמהם משתמע כאילו הבלית עצמו הציג את החילוק בין 'נפלה' ל'הורידה', הם ככל הנראה פליטת קולמוס.

7 רש"י (קב ע"ב ד"ה מחזירין). מובן שמדובר בסברה קשה ביותר, וייתכן שבשל כך העלה בעל גאון יעקב (קב ע"ב ד"ה גמ' תיר, עמ' תא) אפשרות אחרת לחיזוק ההבחנה שהציב רש"י. לדעתו, "[ד]כי נטלה מדעת, כמאן דבטל להנחה קמייתא... אבל פירשה מעצמה לא בטלה הנחה קמייתא". מדברי בעל שבולי הלקט שבת קיז: "... אם הזיד וטילק זה בשבת דברי הכל לא יחזיר", ביקש ר"י קארו לדייק שר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, מחבר שבולי הלקט, הציע הבחנה נוספת לחלק בין מויד לשוגג. על כך העיר נחצרות: "ואיני יודע מנין לו לחלק בין הזיד ללא הזיד!" (בית יוסף אורח חיים שכח ד"ה כתוב בשבולי הלקט, עמ' תקא). מן העובדה שבעל שבולי הלקט ציטט את דברי העיטור נראה שמן לא ירד לסוף דעתו של ר' צדקיה שלא התכוון לחלק בין שוגג למויד אלא לחלק בין הסירה במתכוון לפירשה מאליה. וראו אריכות דברים בעניין זה בהערות מהדיר חידושי גאון יעקב, עמ' תב, הערה 10.

התייחסה למקרה שבו הרטייה נפלה על גבי הקרקע ואילו הברייתא התייחסה למקרה שהיא נפלה על גבי כלי.⁸ לפי גישה אחרת, הברייתא התייחסה לדין החל במקדש ולכן התירה את החזרת הרטייה.⁹

(א) [2] ר' יהודה אומ' הוחלקה למטה דוחקה למעלה

בחלקה השני של הברייתא מוצגת גישתו הממוצעת של ר' יהודה.¹⁰ שיטה זו מצויה, בשינויים קלים, בתוספתא הנ"ל, הלכה ו, ואף בירושלמי י"א, כו ע"ג. לפי גישה זו, דווקא אם הוחלקה הרטייה מעל גבי המכה אך טרם פירשה לחלוטין מותר להחזירה במקומה המקורי, אולם אם פירשה לחלוטין אין להחזירה.

(ב) [1] אמ' רב יהודה הלכה כר' יהודה

שקלול המקורות התנאיים השונים מעלה אפוא שבענייננו קיימות שלוש שיטות תנאיות. שיטת תנא קמא שבהלכה ה שבתוספתא¹¹ – השווה לשיטת תנא קמא שבמשנתנו – היא המחמירה ביותר. לפי שיטה זו אין להחזיר רטייה שנפלה מהגוף בשבת. גישה אמצעית, זו של ר' יהודה, גורסת שדווקא אם החולקה הרטייה מעל המכה אך טרם פירשה לחלוטין מותר להחזירה למקומה המקורי. ואילו השיטה המקלה ביותר, הבאה לידי ביטוי בדברי תנא קמא של הברייתא שבסוגייתנו, סוברת שמותר להחזיר אפילו רטייה שפירשה לחלוטין מעל גבי המכה. ייתכן שרב יהודה ביקש לפסוק כר' יהודה משום שהאחרון ייצג את הדעה הממוצעת בעניין הלכתי זה. גישה זו רווחה ככל הנראה גם בארץ ישראל, כפי שעולה מן הסוגיא הירושלמית שהקפידה לצטט מספר ברייתות העולות בקנה אחד עם שיטתו ההלכתית של ר' יהודה.¹² ייתכן שההכרעה לפי כללים קבועים כגון 'הלכה כסתם משנה' לא היתה מוחלטת בתקופת האמוראים¹³ ואפשר שכשהכירו האמוראים מגוון דעות תנאיות העדיפו לעתים לחרוג מן הכללים הפורמליים ולהכריע כשיטה שנראתה להם ממוצעת וסבירה יותר.¹⁴

8 תוספות (קב ע"ב ד"ה רטיה שפירשה מחזירין) ועוד. ועיינו בגאון יעקב (קב ע"ב ד"ה ת"ר רטי' שפירשה כו, עמ' תא-תב), דיון מפורט בשיטות הראשונים בזה.

9 דעה זו מיוחסת לר"ר לוי (מדובר ככל הנראה בחכם הפרובנסאלי ר' יצחק בן מרואן הלוי, ראו על אודותיו: תא-שמע, בעל המאור, עמ' 35-36) ומובאת בדברי העיטור דלעיל. בעל העיטור דחה גישה זו בשתי ידיים: "ליתא! דא"כ רב יהודה דפסק הלכה כר' יהודה – הלכתא למשיחא היא!".

10 לדעת אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 321), משנתנו היא כשיטת ר' יהודה זו. ברם נראה יותר שעמדת ר' יהודה שונה מעמדת תנא דמתניתין. כאמור, שיטת ר' יהודה עומדת בתווך, בין עמדת המשנה המחמירה לעמדת תנא קמא בברייתא, המקלה.

11 ההיתר שבא בהלכה ד בתוספתא הנ"ל: "ואספלינת שפרשה מן האגד מחזירה", אינו מכון לומר שמותר להחזיר תחבושת בשבת, אלא כדברי ליברמן (שם): "שאם התיר את האגד וראה שהאספלינת נקלפה ממנו ואינה דבוקה לו – מחזירה יחד עם האגד ואין דינה כנפלה שהרי לא נפלה מן האגד אלא פירשה ממנו, והיא טפלה לו".

12 על עניין זה כבר עמד ריצ"ד (עמ' קנה), והשוו דברי בעל גאון יעקב (קב ע"ב ד"ה ת"ר, עמ' תב) שהדגיש את העובדה שדעתו של ר' יהודה הובאה בירושלמי בסתמא.

13 על התפשטות כללי הסתם בבבל ראו ברנדס, כללי פסיקה, עמ' 313-316.

14 הכרעה שלא כסתם משנה אינה נדירה אצל האמוראים, והשיקולים לנהוג כן – משתנים. כדי לסבר את האוזן נביא שני מקרים המתקשרים לסוגייתנו. בשבת ט ע"ב הובאה קביעתו של רבה בר בר חנה משמו של ר' יוחנן: "הלכה כר' יהודה". על כך שאל רב יוסף: "בפירוש שמיע לך או מכללא שמיע לך?". בעלי הגמרא פירשו מהו אותו כללא שאליו התכוון רב יוסף: "כל מקום שאתה מוצא שנים חולקין ואחד מכריע – הלכה כדברי המכריע". כלומר, כאשר ישנה דעה בינונית המפשרת בין שתי דעות קיצוניות יש לפסוק כמותה. כיוצא בזה מוצאים אנו בסוגיית פסחים יג ע"א, שרב נחמן משמו של רב פסק בעניין מסוים כר' יהודה, ביקש רבא להשיג עליו: "ונימא מר הלכה כר' מאיר דסתם לן תנא כותיה...!" השיבו רב נחמן: "ההוא לאו סתמא הוא", והקשה רבא שנית: "ונימא מר הלכה כרבן גמליאל דהוה ליה מכריע", והשיבו שנית רב נחמן: "רבן גמליאל לאו מכריע הוא". הוזה אמר: האפשרות לחרוג מפסק המשנה קיימת אף בתקופה מאוחרת יחסית והשיקולים מגוונים ומתבססים בין היתר על ניתוח הדעות התנאיות החולקות שלא זכו להיקבע על ידי עורך המשנה כסתם משנה. על הרעיון שיש לפסוק כדעה מפשרת ראו ברנדס, הנ"ל, עמ' 325-331.

(ב) [2] אמ' רב חסדא לא שנו אלא שפירשה על גבי כלי אבל פירשה על גבי קרקע אסור

סיוגו של רב חסדא מתייחס ככל נראה לשיטת תנא קמא של הברייתא שסבר שמותר להחזיר רטייה שפירשה. רב חסדא היה מעוניין להרפות את המתח שבין המשנה לברייתא ואולי אף לצמצם את הפער בין שתי העמדות שהובעו בברייתא. לשיטתו, תנא קמא דברייתא לא הרחיק לכת עד כדי התרת החזרת רטייה שנפלה לחלוטין על גבי הקרקע. אולם במקרה ביניים, כשפירשה הרטייה ונפלה על גבי כלי, התיר.

(ג) [1] אמ' מר בר רב אשי הוה קאימנא קמיה דרבא נפלה ליה אבי סדיא אהדריה

בנו של רב אשי, מר, סיפר שראה את אביו¹⁵ מחזיר בשבת רטייה שנפלה מגופו על כר¹⁶. ממעשהו של רב אשי ניכר שהוא לא פסק כמשנתנו שאסרה החזרת רטייה אלא כשיטת תנא קמא בברייתא, שהתירה החזרת רטייה שפירשה בשבת. אמנם, מכיוון שהרטייה נפלה על כר ולא על הקרקע ייתכן שרב אשי קיבל את סיוגו של רב חסדא, שאמר: "לא שנו אלא שפירשה על גבי כלי, אבל פירשה על גבי קרקע – אסור".

(ג) [2]-[3] לא סבר לה מר להא דאמ' רב חסדא... ואמ' רב יהודה... לא סבירא לי

לנוכח מעשהו של רב אשי הקשה עליו בנו תוך שהוא מזכיר את הכרעתו של רב יהודה ואף את מימרתו של רב חסדא. ברם לכאורה די היה לו למר בר רב אשי לעמת את אביו עם קביעתו של רב יהודה ומדוע הזכיר גם את מימרתו של רב חסדא? הרי רב אשי נהג בניגוד להכרעתו של רב יהודה אך לא בהכרח בניגוד לסיוגו של רב חסדא! מסתבר שקושי זה הוא שגרם לרש"י לפרש שתשובתו של רב אשי התייחסה דווקא לדברי רב חסדא: "לא שמיע לי הא דרב חסדא, דאנא סבירא לי דכי פליג ר' יהודה, בנפלה על גבי קרקע, אבל בנפלה על גבי כלי מודה דהוה כהוחלקה בעלמא" (קב ע"ב ד"ה לא שמיע לי). דוחק רב יש בהבנה זו שייחס רש"י לרב אשי, "דהא מדאמר ר' יהודה החלקה למעלה דוחקה למטה וכו', משמע הא נפלה לגמרי אסור להחזירה אפי' נפלה ע"ג כלי" (רבינו פרץ [קב ע"ב ד"ה לא שמיע ליה, עמ' שח]). וכי יעלה על הדעת שרב אשי סבר שר' יהודה התיר החזרת רטייה שנפלה על גבי כלי? זאת ועוד, הרי לשונו של רב חסדא "לא שנו" התייחס לדברי תנא קמא; התוכל דחיית דברי רב חסדא להשפיע על הבנת דברי ר' יהודה? מהלך זה שנקט רש"י תמוה עד מאוד ולא ראה לפרש כן אלא משום שבכוח הפירוש להצביע על שייכותם של דברי רב חסדא לקושיית מר בר רב אשי.

אולם מסתבר יותר שרב אשי ביקש לדחות את שיטת רב יהודה ולא התייחס כלל לדברי רב חסדא. כך עולה מדברי הר"ף: "וקימא לן הלכה כתנא קמא. ואע"ג דאמ' רב יהודה אמ' שמואל הלכה כר' יהודה, לית הלכתא כותיה, דהא רב אשי, דהוה בתרא, עבד עובדא כת"ק" (לה ע"א,

15 על מר בר רב אשי ויחסו לאביו ראו כהן, מר בר רב אשי; כהן, רבינא, על פי מפתח האמוראים, שם.

16 ראו סוקולוף, מילון ארמית בבליית, ערך בי סדיא, עמ' 216; שפרבר, אבני יעקב, עמ' 574.

רמז תרפה).¹⁷ וכן כתבו בפירושו בעלי התוספות: "ורב אשי דקאמר בסמוך לא שמייע לי לא קאי אדרב חסדא כדפירש בקונטרס אלא קאי אהלכה כר' יהודה, אבל אמילתא דרב חסדא לא פליג, ומודה דלא שרו רבנן אלא בכלי".¹⁸

(ג) [3] אמ' לי: לא שמייע לי כלומר לא סבירא לי

מר בר רב אשי שאל את אביו: "לא סבר לה מר להא?", והאחרון השיבו: "לא שמייע לי, כלומר לא סבירא לי". במבט ראשון נראה שרב אשי הוא שִׁכְפָּל והרחיב תשובתו. ברם כבר שיערו מספר חוקרים¹⁹ שהלשון 'כלומר לא סבירא לי' היא תוספת מבעלי התלמוד. מסתבר שרב אשי ביקש לנהוג נימוס יתר ולהתחמק מתשובה עניינית ולכן אמר על מימרתו של רב יהודה שהציגה מר בר רב אשי: "לא שמייע לי".²⁰ מכיוון שהמונח 'לא שמייע לי' עלול להתפרש כפשוטו = 'לא הגיע הדבר לידיעתי', הוסיפו בעלי התלמוד בשלב מאוחר – ואולי מר בר רב אשי עצמו – פירוש לדברי רב אשי: "כלומר לא סבירא לי".

17 כהרגלו ציטט הרא"ש בפסקיו (סימן יז) את דברי הרי"ף. ברם בנוסחו של הרא"ש מופיע משפט אחד שאינו נמצא בנוסחאות הרגילות של הרי"ף: "כי גם כשפירשה על גבי קרקע מחלוקת, והלכה כת"ק". לפי משפט זה, הרי"ף סבר שרב אשי דחה לא רק את פטיקתו של רב יהודה אלא גם את מימרתו של רב חסדא. מדובר בפירוש מרחיק לכת, ועל כן כתב הרא"ש: "ותמיה לי מנא ליה לרב אלפס לאקולי כולי האי היתרא לגבי קרקע והלא עובדא דרב אשי, פירשה על גבי כלי הוה". ברם מסתבר שהגהה או פירוש קדמון של הרי"ף נכנסו לנוסחו של הרא"ש (על תופעה זו ראו תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, א, עמ' 151–152). וכבר כתב ר"י קארו (בית יוסף אורח חיים שכח ד"ה רטיה שפירשה, עמ' תק-תקא): "זאין ספק שנוסחא משובשת נודמנה להרא"ש שהיה כתוב בסוף דברי הרי"ף כי גם כשפירשה על גבי קרקע מחלוקת, דבנוסחי הרי"ף דידן אין כתוב כן, והכי גרסינן: זקיימא לן הלכתא כתנא קמא. ואף על גב דאמר רב יהודה הלכה כרבי יהודה, לא קיימא לן כוותיה, דהא רב אשי, דהוא בתרא, עבד עובדא כתנא קמא. דאמר מר בר רב אשי וכו'. א"ל לא שמייע לי כלומר לא סבירא לי. עד כאן. ... וכן כתב הרי"ף עצמו בהדיא בפרק רבי אליעזר דמילה [שבת נג ע"ב] וזה לשונו: 'גרסינן בסוף עירובין תנו רבנן רטיה שפירשה מעל גבי מכה וכו' אמר רב חסדא בשפירשה על גבי כלי וכו'. אמר רב יהודה הלכה כרבי יהודה, ולית הלכתא כוותיה, דהא רב אשי, דהוא בתרא, עבד עובדא כוותיה דתנא קמא. עכ"ל".

18 תוספות (קב ע"ב ד"ה רטיה שפירשה מחזירין אותה). והשוו: רבינו פרץ (קב ע"ב ד"ה לא שמייע ליה, עמ' שח), וראו דיונו של רבינו חננאל בן שמואל (קב ע"ב ד"ה ורבי יצחק, עמ' תרו).

19 ראו במקורות שציינ כהן, לא שמייע לי, עמ' 470, הערה 17.

20 השוו: כהן, עמ' 470, ד"ה מאחר.